

Lukácsy Sándor

A HYMNUS KOORDINÁTÁI

Ha film volna, Csajkovszkij zenéjével kellene kezdeni. Az 1812 című szimfonikus költemény utolsó ütemeivel, melyekben a cári himnusz elnyomja a MARSEILLAISE forradalmi hangjait. A zene után csend következik, fejfák és tömegsírok csendje. A Szent Szövetség Európájának csendje.

Bécsben a csendet tánczene töri meg. A kongresszus – miközben országhatárokat szabdal, és hercegségeket ajándékoz – táncol. Táncol a magyar gróf; még nem tudja, hogy tíz év múlva néhány úgy-ahogy megtanult barbár szóval akadémiát alapít – táncol az erdélyi báró; még nem tudja, hogy huszonegy év múlva kiadja, ismeretlen és visszhangtalan nyelvén, az első magyar regényt.

1815: Kölcsey ekkor költözik Csekébe.

*

Szépséges szatmári táj. „*Mintegy jó remény foka – írja Halászy József – úgy tűnik fel Szabolcs úntasztó síkja s homokos lapályin nőtt nyirjesi megett Szatmár, melynek iszapos téreit keletről és kelet-délről gyönyörű hegylánczatok kerítik. [...] Megállni az első dombon, végignézni Szatmár felé a tölgyes allén s a körös-körül óriás módra feltűnt hegyeket, bérceket, mint nemkülönben nyugot és északra a látkörrel együtt végződő gazdag síkságot látni elterülni: oly dicsó látás, mely egyetlen a maga nemében. A hegynek alját aprós cserjék s szántóföldek lepik; völgyein szép, rétséggel elegyes úgynevezett lankák terjednek el, s ezek már azon gyümölcsösök, melyek a Szamos partja mentiben s egyébként is szinte szakadatlanul folyó gyümölcserdőket formálván Szatmár vármegye kincsesládáinak tartathatnak, úgymint melyekből csergedez kimeríthetetlen bőségu égetett itala, a szatmári híres szilvapálinka.*”

Istenáldotta vidék, melyet azonban gyakran meglátogat Isten átka is. „*A Szamos, Túr, Batár folyók dühöngő árvái – olvassuk Fényes Eleknel – sokszor egyesülnek, s a Szamos-közi járásban alig lehet egy-két helységet számlálni, melynek határa az áruizektől mentesítve volna.*”

A tipikus szatmári falut egy kecskeméti poéta, Mátyási József írta le, amikor 1791-ben keresztülutazott a megyén:

*Nem láttam ott magos kőépületeket,
Mellyek az essőben áztatnák fejeket.
Egy fatorony gunnyaszt a falu-középen,
Az is egy ijedt tyúk átröpülné szépen.
Nincs amire nyilat Jupiter eresze,
Mert az alacsonyság lakik tőle messze,
S tüzi játékának egy gazos föld-házat
Szérűjévé tenni vólna is gyalázat.
Mindenuitt a templom a legszebb épület,
Pedig az is igen együgyű készület.*

Az alacsony falvak egyike Cseke. Magyar falu a vegyes lakosságú megyében. A szatmári magyarok Szirmay Antal szerint „*magas természetűek, ékes képűek, fekete hajúak, merészek, makacsok, vigak és vendégszeretők, a feleségeik többnyire nagyon elhíznak.*” Fényes Elek

statisztikája tizennégy sort ír a faluról: „... számlál 229 római, 18 görögkatolikus, 1006 református, 59 zsidó lakost, római katolikus és református anyatepplommal, zsinagógával. Szélesen kiterjedt határa csaknem mindennel megáldatott s igen termékeny. Foldje többnyire sárga agyagos, a Tisza felé homokos; őszi nemigen sokan vetnek, de tavaszi élet, különösen tengeri, felette gazdagon terem; rétje, legelője is sok és jó lévén, mind az uraságok, mind a jobbágyok szép szarvasmarhát tenyésztének; a sertéstartás szinte nagy fontosságú; a Tisza mentiben igen jövedelmes szilvás, almás, körtvélyes kertjei vannak, de hajdani ritka szépségű erdeje elpusztult. Földesurak Kende Pálné, Kende Zsigmond, a Kölcseyek s néhány zálogosok.”

Az átlagos nemesi kúriáról, amilyen az övé is volt, Kölcsey fest képet A VADÁSZLAK című elbeszélésében: „Középen kemény, jobb felül két egybenyíló szobácska, bal felül még egy szoba és kamara, az egész fatornáccal övezve: ilyen vala a ház, melyet az öreg urak, őseiktől vett építési rend szerint, saját erdejökből, molnárjuk által, költség nélkül összevágattak. Atellenben cselédház és hosszú ól nyúlt el, háta mögött lógas akollal, s ennek elején állott a csűr...”

Az ősi udvarházat Kölcsey elhanyagolt állapotban vette át; a háromszobás épület nyolc ablakának ötszázötvenkét ónkarikájából százötvenöt hiányzott. A tatározás csak 1820-ban fejeződött be. Később, amikor az országgyűlésből hazatért, Kölcsey a kúria átépítésére szánta el magát. Cigányokkal negyvenezer téglát vettetett; a tornácot lerontatta, s helyébe fürdőszobát rakatott; az előszobába kemence került, a ház köré északról és nyugatról kökerítés; ezerkötetes könyvtárát az ebédlőből a kapu felé nyíló szobába költöztette. Ő maga volt a tervező, az építésvezető. Vahot Imre, már a költő halála után, ilyenek látta a lakást: „Egyszerű e szoba, de csinos és rendes, mint a nagy férfiúnak egész élete, minden külfény és keresett pompa nélkül. A szoba egyik oldalfalát egészen a nyílt könyvtár foglalja el... Más, talán hiűbb vagy gazdagabb író üveges és fényezett szekrénybe zárandaná a kedves, drága kincseket. A szoba közepén áll fenyőfából készült, fehérre festett íróasztala... A szék, melyen íróasztalánál ült, a pamlag, melyen olykor fáradalmaul kipihené vagy elmélyedve gondolkozott, kemény, mint a legtöbb magyar író sorsa szokott lenni. Az asztallal szemközt álló szekrény és a zugban lévő vaskályhácska sem ragyog a fénytől. Az ablakon nehéz kelméjű függönyök helyett vékony foszlány lebeg, s a viaszolatlan padlót drága szőnyegek nem borítják. A dolgozószoba ajtaja az ebédlőbe vezet... Az ebédlőn túl volt a hálószobája, mely sokkal fényesebb bútortatú, mint a dolgozószoba; a többi szobákat családja és a főjegyző korában nála gyakorlaton volt ifjak lakták... Kölcseynek ezen csinosan épített háza sűrűn van fákkal környezve, mintha a mosolygó természet ölelő karjai közt feküdnek. A ház melletti virágos kert Kölcsey halála óta, mintha őt gyászolná, elhagyatott állapotban tengődik.”

Tekintsünk be a konyhába is. Egy 1832. évi leltár szerint volt itt 1 élésláda, 1 liszteszekrény, 4 csobolyó, 7 eceteshordó, 3 szappanozóteknő, 10 dézsa, 3 sajtár, 3 véka, 3 rosta; 4 szita, 1 gyúrotábla, 2 laskanyújtó, 1 kürtősfánksütő, 2 fánkszagató, 2 lúdlelke, 2 spékkelő, 1 derelyemetsző, 1-1 kávépergelő és -daráló, 1 kézimángorló, 1 vasaló, 1 rézmozsár, 5 gyertyatartó, 1 palacsintavas, 1 hurkatöltő, 1 rézicce, 1 le vesszűrő, 1 reszelő, 1 abárolóvilla, 1 rostély, 1 fűszerszámkskatulya. S még nem soroltuk fel a pálinkafőző készülékeket...

*

Kölcsey 1815 kora tavaszán költözött Álmosdról Csekébe. A család birtokai Biharban és Szatmárban voltak; az osztozkodásnál Ferencnek és öccsének, Ádámnak a csekei birtokrész jutott: az 1833. évi állapot szerint kétszázötvenkét köblös szántó és gyümölcsös, valamint százötven boglyát termő kaszáló. (Egy köblös = 1200 négyszögöl.) A nőtlen költő a birtokot közösen használta, az udvarházat közösen lakta öccsével.

Ádám rossz gazda volt, s az idősebb testvér – bármennyire szeretett volna városba, könyvkereskedés, nyomda, író barátok közelébe kerülni – nem hagyhatta el gazdaságát, amikor pedig 1827-ben öccse meghalt, Ferenc az elárvult család – Szuhányi Jozsefin és Kálmán fia – gondviselőjeként továbbra is a faluban maradni kényszerült.

Most, 1815-ben, még csak ismerkedik a vidékkel: „*A körny, melyben lakom, el van dugva szem elől, de vad s felette magányos. Egyfelől a Tisza foly, másfelől a Túr, mely itt amabba szakad, s minket a torkolatban hagy laknunk. Egyfelől nagy erdők körítnek, másfelől nyúlás esik, s látástartainkat a máramarosi hóbérczek határozzák. Nem poétai hely-e, édes barátom? Csak az a baj, hogy nekem emberek kellene, nem lélektelen szépség.*” Rossz sejtelmeit már április 8-án, első csekei levelében elpanaszolja Kazinczynak: „*Itt lakom, édes Uram Bátyám, s itt fogok; messzeségben a világtól s barátaimnak nagyobb részétől...*”

A „poétai hely” kellemetlenségeit hamarosan meg kell tapasztalnia. „*Minket itt az árvizek július vége óta zárva tartottak – írja augusztus 28-án –, s csak mostanában szabadulván fel az utok, a debreceni vásárról elmaradánk.*” A következő tavaszon: „*A Tisza ismét duzzad, s ha kiömlik, ezen levélnek még több napokig kell itt maradnia.*” Volt úgy, hogy az udvara előtt zuhogott el a víz.

S a víz után a sár. Hogyan utaztak (ha utaztak egyáltalán), Lónyay Jánosné írta le: „*Rendesen két inassal indultunk útnak. Ezek rendkívüli ügyességgel tudták a kocsit egyensúlyban tartani. Fölállottak a két felhágóra, s aszerint, amint jobbra vagy balra akart dőlni, ugráltak fel vagy le a kocsi lépcsőire; hol az egyik oldalon, hol a másikon csimpaszkodtak a kocsiába, s tartották vagy emelték. Eső vagy áradás után, voltak, akik ladikot készítettek, ez elibe fogattak négy ökröt, és így vontatták magukat végig a fenekellen sáron.*”

„*Ezt a sarat nevezik ezek hazájuknak!*” – mondotta Napóleon egyik tábornoka, amikor keresztülvonult Lengyelországon. Magyarországról is mondhatta volna.

A csekei sárfészek szent hely. Kölcsey mintegy ötven verset írt itt, főműveket, mint a VANITATUM VANITAS, a ZSARNOK, A SZABADSÁGHOZ, itt írta nagyszerű esszéit, a NEMZETI HAGYOMÁNYÓK-at, a MOHÁCS-ot és szellemi testamentumát, a PARAINESIS-t. Olykor azonban az ihlet elrebbent:

„*Tegnap az úton ezt kezdém csinálni – írja Szemere Pálnak –:*

*A dalgengőn fekszik átok,
Szívén, lelkén vad ború;
Szép leányim őt fussátok,
Ég, föld néki szomorú.
Égben honját elvesztette,
Földön nem lel más helyette,
Fürtein kín a koszorú.*

*Mennyet ígér lángszerelme,
Hajh de búsát, mely ont vést.
Édes hangba foly gyötrelme,
Mégis keblet lép, emészt.
Álmat űz, s mert nem találja
A valót, s jelent utálja,
S kényből nem vesz, nem hagy részt.*

A békabrekegés kivert gondolatimból, s a vers itt elakadt.”

A műveket a keserves magány összezárult kagylója érlelte. „*Munkács ide nincs mesz-sze, de ott nem valék egyszer is. Makacs vagyok, s nem lehetvén azokkal, kiket leginkább szeretek, ritkán hagyom el ezen nyomorult falut.*” „*Reggeltől más hajnalig szobámban járkáltam; volt egész én, hogy az udvarról nem mentem ki.*”

Miért is ment volna ki? Író barátai távol; a megye „*torzonborz bajuszú, piros pofájú, pohos hasú, vastag nyakú tisztel és táblabírái*” nem vonzották „*a gyenge testalkatú, kopasz, borotvált arcú és ajkú, örökké halvány, szerény, egyszerű s igen tiszta alakot*” (Papp Endre szava); a falusiakkal csak a mezei gazda, nem pedig a költő ereszkedett szóba.

Talán kár. Cseke a folklór terülj-asztala; az volt még századunk közepe táján is, amikor Luby Margit gyűjtötte ott a néphagyományokat.

„*A csekei Mándiné gyerekének a furdóvizét lopták el. Annak az úján rontották meg a fiút siketnémává. Azt mondta az anyja, hogy menten meggyógyult volna a gyerek, ha látatlan-tudatlan kilenc vízmalom száraz kereke alól hozott vízben megfürdethette volna. De sohase sikerült. Vagyis minden kísérletnél meglátta vagy megtudta valaki, hogy miben jár.*”

„*A csekei Gubacsi Pálnének azt mesélte egy asszony, aki szállást kért nála, hogy egy másik asszony el akart rontani egy legényt a lányától. A penyigei rontó asszony azt tanácsolta neki, hogy küldje ki este a lányját a legényhez a káposztás kertbe. Mikor a lány a setétbe kimegy a kiskapun, ellépi a szederin szarát. Attól meghal a legény.*”

El is küldte az asszony a lányját, de az még a kapu előtt találkozott a legénnyel, így nem szakíthatta el a szederin szarát.

Egy hétre rá újra eljött a rontós asszony, hát mondja neki az asszony, hogy nem sikerült.

Most azt tanácsolta, hogy a faluvéghez küldje őket a hídra. A híd mellett is van szeder, ott is bele kell hogy akadjon.

De a legény kihallgatta a beszédet az ablak alatt, és elment előre a hídhoz, egy kaszával levágott minden szederint.

Másnap beteg lett a lány anyja, s pár napra rá meg is holt. De olyan kinja volt annak, mintha kezit-lábát késsel hasogatták volna.”

A csekei asszonyok ajkán virágoztak azok a népi imák (ráolvasások), melyekkel később majd Erdélyi Zsuzsa csinál szenzációt.

Elindula szűz Mária az ő anyjával a jeruzsálemi kertbe.

Vivén Jézust az ölében, három szentekkel összetanálkozik.

Ölelék, csókolák.

Vivén Jézust a Jordán vizéhez, megmosá.

A vizet önté pivos márvánkőre.

Úgy használjon néked az én reád való olvasásom,

Mint a mi Urunknak a Jordán vízében való megmosdása.

Kolcsey korán fölfigyelt a népköltészetre. Tízennyolc éves korában egy tudós könyvből perui éneket írt ki, latin tolmácsolás segítségével le is fordította.

Deli Nimfa

A te bátyád

A te korsód

Eltöré most

Kinek ütése

Villog, dörög

És mennykövez

De te Nimfa

Töltvén vized

*Esőt szerepsz
 S olykor-olykor
 Jégesőt hozsz
 És havat hozsz
 A Teremtő
 Pochacamac (Világ lelke)
 Viracocha
 Téged erre a
 Tisztre hívott
 S e tisztre szánt.*

Beleborzong a lélek: vajon milyenné vált volna Kölcsey költészete, ha a perui dal helyett faluja népi imáinak archaikus ragyogását ismeri meg? De ne kérjünk számon lehetetlent tőle; az efféle szépségek befogadásának akkor még nem jött el az ideje. Kölcsey az első, aki a NEMZETI HAGYOMÁNYOK-ban az irodalmi népiességnek programot adott: „*Úgy vélem, hogy a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni*”; de vezérlőelve a nemzeti keresése volt, történeti énekeink törmelékei érdekelték. Vagy a „*rímről rímre s tárgyról tárgyra ugráló parasztdal*” modora; amikor – épp a HYMNUS megköltése előtti időben – reggeltől hajnalig járkált szobájában, e könnyed népdalok „*tónját*” találgatta. „*Nehezebb stúdiumom egész életemben nem vala.*”

Vajon találgatta-e a MEGISMERNI A KANÁSZT tónusát is? E kanásznóta első lejegyzője Berzsenyi; ismerte-e Kölcsey, nem tudhatjuk. Valami köze mindenesetre van a HYMNUS-hoz. Nemzeti imánkat el lehet énekelni a kanásznóta dallamára: legszentebb közösségi énekünk egy közösségi ének (népdal) ritmusában szól...

*

És az ódon magyar századok nyelvén.

A filológusok már régebben fölfigyeltek arra, hogy a HYMNUS soraiban régi protestáns énekeink szavai csendülnek meg. Hozzáteszem: a Biblia és a katolikus prédikációk gondolatai és kifejezései is. Ezek a találkozások jórészt véletlenszerűek, hiszen Kölcsey a párhuzamba állítható szövegeket, kiadatlanok lévén, nem ismerhette; de az mégsem véletlen, hogy a HYMNUS, valamilyen titkos hajszalcsövesség útján, oly sok régi elemet magába szívott. Az egész magyar költői hagyománynak, évszázadok hazai sorsfilozófiájának gyűjtőmedencéje ez a vers, olyanféle összegezés, amilyenre – különös empátiával – csak a legnagyobbak képesek.

*Őseinket felhozád
 Kárpát szent bércére*

*Elpusztítád néped elől
 Pogányokat lám ez földről,
 Gyökerinket Scitiából
 Hogy kihozád a vakságból.*

(Bakos János, XVII. sz. eleje)

*Értünk Kunság mezein
 Ért kalászt lengettél*

*mennyi kalászt érlel Ceres a
 kunsági mezőkön*

(Baróti Szabó Dávid)

*Hajh, de büneink miatt
Gyúlt harag kebledben*

*Nagy haragja vagyon istennek mirajtunk,
Büneink ostora elhatalmazott rajtunk
(Ismeretlen énekszerző, 1600 körül)*

*Közönséges gondolat ez a régi magyar iro-
dalomban, de megvan már Horatiusnál, Szent
Ágostonnál is. Vitnyédi Istvánnál levélben: „ő
szent fölsége nemzetünkön való haragos és büntető
ostora”; az ellenszer: „imádság”. (1660)*

*S elsújtád villámidat
Dörgő fellegedben,
Most rabló mongol nyilát
Zúgattad felettünk*

*Az fölhők essőt ejtenek,
És nagy mennydörgések lönek,
Az magas ég harsaga,
Széllyel minden csattaga.
Sűrű nyilak ropulának,
Sebes köössők esének,
Olly villámások lönek,
Hogy az egész föld fénlék.*

(Szenczi Molnár Albert: 77. ZSOLTÁR)

Vert hadunk csonthalmain

*ha most a te népedet vagy lúzzel megemészted, vagy
dohgalállal pusztítod és koporsókba rakod, a test-
halmokat szemlélvén a pogányok mit mondanak?*

(Csete István: prédikáció, 1703)

*Hányszor támadt tenfiad
Szép hazám kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre!*

*Minden ország, az melly maga ellen meghasonlík,
elpusztul.*

(Lukács evangéliuma)

*Akármely ország is elpusztul, ha magában belől
meghasonlik.*

(Kecskeméti Alexis János, 1721)

*Bújt az üldözött s felé
Kard nyúl barlangjában,
Szertenezett s nem lelé
Honját a hazában.*

*Lappangunk, az ünnön hazánkban is bujdo-
sunk*

(Laskai János, 1641)

Kard nyúl barlangjában

*És bemennek a sziklák barlangjaiba és a föld hasa-
dékaiba az Úr féltelme elől*

(Ézsaiás próféta)

*ki a föld alatt való lyukakban bocsátkozik, ki a magas
kősziklák barlangjában, ki a sűrű erdőkben, a bok-
rok között lappang*

(Landovics István: prédikáció, 1689)

Szánd meg Isten a magyart

Szánjad meg Úr Isten mi nyomorúságinkat

(Bornemisza Énekeskönyv, 1582)

A HYMNUS sorai alatt a „Cseke, 1823. jan. 22.” dátum áll, de semmi sem szól amellett, hogy Kölcsey, aki – tudjuk – lassan, gyötörődve dolgozott, ezen az egy napon írta volna meg; ez csak a befejezés dátuma lehet.

A versnek nagy múltja van Kölcsey saját költészetében is. 1811-ben írta ANDALGÁSOK című versét. Mint ifjúkori lírájának szinte minden darabja, az otthontalanság és az elvágódás hangját szólaltatja meg ez is.

*Boldog, kinek szép hont adának
A sors örök törvényei,
Hol géniusz szelíd nyomának
Láttatnak nyilván jelei.*

Néki nem adatott szép hon. „Hellas és Róma hősei ragyogtak a múltból felém – így emlékezik majd vissza ifjonti éveire –, s szívszakadva kérdém: hol a haza, melyért halnom lehessen, mint ők? de a föld, hol állék, hasonlatlan volt a tündérképhez, mit a hősök szép hona felől magamnak alkottam.” Bárhová tekintett, csúnyácska hazát látott maga körül, az elmaradottság vadvizeit, pár százezernyi nemeszt kilencmillió jogfosztott terhére élni, zsarnokságot fent, „vad nép” tanyáit alatt. Mit tehetett? Képzetele bejárta a tájakat, melyeket egy-egy szerencsés pályatárs – Haller, Rousseau, Gessner, Horatius – tett nevezetessé; a magyar költőnek nem jutott osztályrészül a boldog alkotás, mert

*Itten vérző honunk vidékin
Nyögő szél érvén keblühez,
Pusztult váraknak omladékin
A Múza búsan tévedez.
Tekintvén századokra vissza,
Ha Somlónk ormait megáll,
Az édes cseppet könnyel issza,
Lantján vig hangot nem talál.*

Nevezetes vers, mert Kölcsey ebben írja le először a „hon” szót; nevezetes, mert bár tizenkét évvel a HYMNUS előtt keletkezett, már annak motívumait előlegezi: Somló édes cseppje Tokaj szőlővesszeit; „Tekintvén századokra vissza” a HYMNUS zivataros századait; „Pusztult váraknak omladéki” a „Vár állott, most kőhalom” szavakat, s a HYMNUS kérlelő imája is felhangzik már az ANDALGÁSOK-ban: „Kérjük... Hogy lágyúljon a végezés...”

A hasonlóságok kimutatása arra való, hogy jobban lássuk a különbséget. Az ifjúkori versei egyes szám első személyben (ha megengedné a grammatika, így mondhatnók: magányos szám első személyben) ontották a keserúséget, a panaszt, szemben a süket és visszhangtalan, durva és reménytelen társadalommal. A HYMNUS-ban fordulat történik; most először megváltozik a nyelvtani alak, a költő nemzeti többes számot használ: „őseinkel”, „értünk”, „bűneink” és így tovább. A költő a hazában, a nemzetben, a közösségben immár otthonra talált. Többé nem fog elvágódni, dolga itt van, s mert tudja már ő is, hogy „itt élned, halnod kell”, itt fog élni, itt fog meghalni is.